

ВИДИ ПРАВОВОГО НІГІЛІЗМУ

Проблема правового нігілізму є дуже актуальною для суспільства, що трансформується в напрямку від тоталітаризму до демократії. Протягом тривалого часу, завдяки пануванню адміністративно-командної системи, переважна більшість громадян СРСР сприймала право не як феномен, що має безумовну самостійну цінність, а як одне з примусових знарядь держави. Сьогодні вже є загальновизнаним, що виховання поваги до права, підвищення авторитету закону є обов'язковою умовою формування правової держави та громадянського суспільства. Але наскільки цього легко та швидко можна досягти? Одержанню відповіді буде сприяти з'ясування іншого питання: чи є правовий нігілізм суспільства явищем однорідним, чи складається він з однотипних негативних реакцій та установок різних суб'єктів щодо певних юридичних цінностей?

Враховуючи наявність в суспільстві великої кількості неповторних осіб зі своїми інтелектуальними, емоційними та вольовими особливостями, а також складність, багатоаспектність права як об'єкта негативної оцінки, на останнє запитання можна відповісти заперечно. Правовий нігілізм має безліч проявів та відтінків, що підтверджується наведеною нижче класифікацією його основних різновидів.

Так, в залежності від ступеня заперечення юридичних явищ можна виділити абсолютний та відносний правовий нігілізм.

Абсолютний правовий нігілізм передбачає повне неприйняття права як соціальної цінності, стійку невіру в його справедливість, силу та ефективність. У своїх крайніх проявах цей вид правового нігілізму зливається з нігілізмом у більш широкому сенсі, який «оголошує вирок нікчемності» [1, с.564] над усіма загальновизнаними цінностями.

Відносний правовий нігілізм проявляється в сумніві, скептичному ставленні до тієї чи іншої сфери правового регулювання, в негативному сприйнятті окремих юридичних явищ. Індивід, демонструючи зневажливе ставлення до певного правового інституту чи напряму правової діяльності, разом з тим може високо оцінювати право в цілому. Таке «фрагмента-

рне» сприйняття права може пояснюватись різними факторами. З одного боку, існує певна градація юридичних норм з точки зору їх важливості для громадян. Одні галузі права стоять ближче до свідомості індивіда, інші менш глибоко зачіпають його інтереси [5, с.95]. З іншого боку, негативне ставлення до тих чи інших правових явищ може бути наслідком чисто суб'єктивних оцінок та забобонів, що сформувались на основі особистого досвіду та під впливом найближчого оточення.

Залежно від загальної спрямованості заперечення можна виділити конструктивний та деструктивний правовий нігілізм.

Конструктивний правовий нігілізм має загальне позитивне спрямування, в ньому проглядається прагнення створити більш досконалі форми та механізми регулювання суспільних відносин. Заперечення тут має інструментальний характер, воно пронизане оптимізмом, вірою в можливість досягнення позитивного соціального результату. Однак носії цього виду нігілізму дуже часто демонструють «стійке тяжіння до використання надзвичайних засобів політичного впливу» [2, с.74], нетерплячість та ігнорування об'єктивних законів розвитку суспільства. Типовий приклад – революційні демократи XIX ст.

Деструктивний правовий нігілізм може бути охарактеризовано як нігілізм занепаду. Він виникає тоді, коли, говорячи словами Ніцше, «воля до ніщо» стає господинею над «волею до життя» [7, с.156]. В його основі – закликання до руйнування без будь-якої позитивної програми створювання. Право відкидається або з метою забезпечити «торжество своїй ідеї» [10, с.99], навіть ціною загибелі світу, або з прагненням «вражати світ героїзмом заперечення» [1, с. 565] Це – «безплідний нігілізм», який використовує «в своїй боротьбі проти світу, що відкидається, його найгірші породження» [8, с.244].

Залежно від форми об'єктивації може бути теоретичний та практичний правовий нігілізм, тобто нігілізм «як стан умів, почуттів» та «як образ дій, лінія поведінки» [6, с.11].

Теоретичний правовий нігілізм полягає в запереченні цінності права у принципі, виходячи з міркувань про необхідність звільнення особистості від будь-яких обмежень, про неприпустимість правового примусу, або з аналізу дійсних недоліків існуючої правової системи. В даному випадку неповажливе ставлення до права не знаходить зовніш-

нього прояву; суб'єкт, не дивлячись на свою невіру в справедливість та ефективність права, через певні причини продовжує вести себе правомірно (наприклад, з кар'єристських міркувань або через страх покарання).

Практичний правовий нігілізм, в свою чергу, може бути активним та пасивним. Активний правовий нігілізм проявляється в відвертому ігноруванні юридичних приписів, здійсненні правопорушень, грубому свавіллі чиновників. Як особливий різновид активного нігілізму можна виділити «гедонічний» нігілізм – його носій одержує задоволення від свого заперечення, він використовує будь-яку можливість для порушення вимог закону, навіть тоді, коли є можливість досягти своєї мети правомірними засобами.

Пасивний правовий нігілізм «замикається у мовчанні, згортанні всіх проявів життєдіяльності» [3, с.9]. Соціальна аномія, юридична індиферентність, абсентеїзм – ось наслідки повної втрати віри в право, в силу закону. Громадяни припиняють брати участь у виборах, референдумах, не звертаються за допомогою до державних органів. Особливим різновидом пасивного правового нігілізму є «аскетичний» нігілізм, тобто демонстративне невикористання наданих правом можливостей навіть тоді, коли вони є доступними.

За характером залежності від оточення правовий нігілізм може бути конформістський та принциповий.

У першому випадку індивід глибоко не усвідомлює сутність явищ, цінність яких ним заперечується, негативне ставлення до права формується у нього під впливом домінуючих в тій чи іншій соціальній спільності уявлень та стереотипів.

Принциповий правовий нігілізм – це нігілізм опозиції, він виникає не завдяки, а всупереч тим поглядам, що існують в найближчому оточенні. Носієм цього різновиду нігілізму може бути або особа бунтарського типу, основною характеристикою якої є, використовуючи термінологію Карен Хорні, «рух проти людей» [9, с.45–53], або особа відстороненого типу, спрямованість якої може бути охарактеризована як «рух від людей» [9, с.53–71].

Залежно від того, на чому ґрунтується заперечення – на розумі чи на емоціях, слід розрізняти раціональний та емоційний правовий нігілізм.

Раціональний правовий нігілізм можна визначити як систему негативних правових переконань та оцінок, що формуються у суб'єкта вна-

лідок дії аналітико-синтетичного апарату мислення. Суб'єкт підходить до оцінки права логічно, аналізуючи його потенційні та реальні можливості, порівнюючи його з іншими соціальними регуляторами та роблячи відповідні висновки.

Емоційний правовий нігілізм ґрунтується на афективно-почуттєвих оцінках юридичної дійсності. Він виникає як безпосередня реакція на факти та події, що відбуваються в найближчій до індивіда сфері життєдіяльності, та віддзеркалює його незадоволення певними обставинами особистого життя. При цьому індивід абстрагується від конкретної життєвої ситуації, яка породила негативні оцінки права, і в нього формується відповідний настрій більш широкого плану.

За словами Ніцше, «нігілізм... може бути симптомом зростаючої сили або зростаючої слабкості» [7, с.242]. Відповідно, і у правовому нігілізмі ми можемо виділити ці два різновиди.

Правовий нігілізм сили виникає у індивіда, який досяг певного рівня в соціальній ієрархії, через що у нього формується завищена самооцінка, «створюється стабільна думка про свою силу» [4, с.141]. Право оцінюється негативно, оскільки воно вже не спроможне задовольнити його потреби, його «Концепція-Я» потребує значно більшого, ніж це може бути досягнуто за допомогою правових засобів.

Правовий нігілізм слабкості – це нігілізм індивіда, що не знайшов гідного місця в житті, це заперечення відчаю та пригніченості. Право втрачає свою цінність, оскільки воно або взагалі не передбачає механізмів забезпечення мінімальних потреб людини, або у особи відсутня реальна можливість користування закріпленими законодавством правами.

Залежно від ступеня усвідомленості, відкритості може бути явний та прихований правовий нігілізм.

Явний правовий нігілізм характеризується відкритим, свідомим неприйняттям окремих елементів правової системи або права в цілому. Незалежно від того, має це неприйняття теоретичний чи практичний, активний чи пасивний характер, ні у кого не виникає сумніву відносно дійсного ставлення суб'єкта до права.

Прихований правовий нігілізм не такий очевидний. Він може старанно приховуватись від сторонніх під виглядом поваги до закону і часом навіть не усвідомлюватись самим індивідом (наприклад, коли поса-

дова особа впевнена, що в разі виникнення протиріч між законністю і доцільністю буде правомірним на користь справи поступитися вимогами закону).

Запропонована класифікація різновидів правового нігілізму не є вичерпною, але й вона дозволяє зробити висновок про те, що усунення (або принаймні послаблення) цього негативного соціального явища є надзвичайно складним завданням.

Список літератури:

1. Гогоцкий С.С. Философский лексикон. К, 1866. Т.3.
2. Демидов А. И. Политический радикализм как источник правового нигилизма // Государство и право. 1992. №4.
3. Краус В. Нігілізм сьогодні, або Терплячість світової історії. К., 1994.
4. Кудрявцев В.Н., Казимирчук В.П. Современная социология права. М., 1995.
5. Личность и уважение к закону. М., 1979.
6. Матузов Н.И. Правовой нигилизм и правовой идеализм как две стороны одной медали // Правоведение. 1994. №2.
7. Ницше Ф. Воля к власти. М., 1995.
8. Новиков А. И. Нигилизм и нигилисты. Опыт критической характеристики. Л., 1972.
9. Психоанализ и культура: Избранные труды Карен Хорни и Эриха Фромма. М., 1995.
10. Шестов Л. Сочинения. М., 1995.

Надійшла до редколегії 24.12.98

В.М. Шаповал, канд. філос. наук

ПРАВО І СВОБОДА: УМОВИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ

При філософських шуканнях у галузі права останнє найчастіше розглядається в співвідношенні з іншими духовними утвореннями, що присутні в житті суспільства, такими як: закон, сила, рівність, справедливість, норми, інтереси тощо. При цьому, незалежно від світоглядної позиції автора, проведені дослідження на якомусь їх етапі незмінно виходять на проблему людини, її дій, цілей, цінностей, сутнісних сил взагалі, і в такий спосіб із необхідністю потребують розгляду співвідношення права і свободи.

Розглядувана проблема, принаймні, з епохи Нового часу неодноразово ставала об'єктом пильної уваги філософів і політичних мислителів різних теоретичних напрямків. Одні дослідники, і зокрема Гегель і його послідовники, обґрунтовували ту думку, що право в його сутнісному